

Ю.О.Саунова,
канд. пед. наук,
Криворізький ДПУ

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

У статті розкриваються особливості організації педагогічної практики майбутніх учителів біології, встановлюється її значення у формуванні їх екологічної свідомості. Автор акцентує увагу на принципах організації педагогічної практики та їх змістових особливостях.

В статье раскрываются особенности организации педагогической практики будущих учителей биологии, устанавливается ее значение для формирования их экологического сознания. Автор акцентирует внимание на принципах организации педагогической практики и их содержательных особенностях.

This article considers peculiarities of pedagogical practice organization of future Biology's teachers, establishes its significance in ecological conscious forming. The author pays attention to pedagogical practice organization and its content's peculiarities.

В умовах сьогодення питання організації педагогічної практики майбутніх фахівців набуває вирішального значення. У Державній програмі "Учитель" педагогічна практика розглядається як важливий чинник формування професійної готовності майбутнього вчителя та його здатності до діяльності в умовах розширення навчально-виховного простору [4]. Формування екологічної свідомості майбутнього учителя найбільш ефективно буде здійснюватися саме засобами педагогічної практики. Екологічна складова педагогічної практики потребує зміщення акцентів у бік формування особистості майбутнього вчителя та її організації в такий спосіб, щоб актуалізувати в нього функцію суб'єктування своєї екологічної та професійної діяльності. Як відомо, це можливо тільки за умов організації цілісного контуру професійно-екологічної діяльності, де майбутній учитель як суб'єкт виступає її ініціатором.

Проблемам пошуку способів удосконалення педагогічної практики як важливого ланцюга в підготовці студентів до професійної діяльності завжди приділялася велика увага. Визначаючи педагогічну практику як специфічну діяльність психолог К.Платонов звертає увагу на залежність принципів її організації від цілей практики. Проблеми педагогічної практики досліджували також філософи, визначаючи її як спосіб вивчення

навчально-виховного процесу.

Проблеми організації педагогічної практики на різних курсах вивчав В.Тарантей, який визначав педагогічну практику як спосіб формування вмінь та навичок особистості майбутнього фахівця. Автор акцентував увагу на поетапності організації педагогічної практики як важливої умови ефективного її функціонування.

В.Юрченко та О.Мельник в організації педагогічної практики особливого значення надавали її соціологічному спрямуванню, В.Краєвський – принципу конструювання педагогічної практики.

В працях О.Абдуліної відображається ідея взаємозв'язку організації педагогічної практики з функціями які вона виконує, В.Дубрової, Є.Мілашевич, Ю.Бабанського, Т.Білоусової – з її змістом від чого залежить пізнавальна активність майбутнього фахівця та система сформованих здібностей.

В.Кан-Калик звертав увагу на залежність організації педагогічної практики від спрямованості факультету, Я.Габаєв, І.Зверев, О.Чернікова – на поетапність в організації педагогічної практики і надавали цьому особливого вирішального значення.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. У науковій літературі увага акцентувалась зокрема на сутності, змісті і формах організації педагогічної практики в умовах вищої школи. Поза увагою залишилась проблема принципів організації педагогічної практики у формуванні екологічної свідомості майбутнього фахівця.

Мета статті: визначити та обґрунтувати принципи організації педагогічної практики у формуванні екологічної свідомості майбутнього фахівця.

Завдання статті: визначити сутність понять “педагогічна практика”, “організація”, “принцип”; встановити значення педагогічної практики; надати змістовні характеристики кожному з виділених принципів організації педагогічної практики, встановити їх значення для розвитку екологічної свідомості майбутнього фахівця.

Найважливішим компонентом практичної підготовки студентів є педагогічна практика, у ході якої вони готуються до самостійної роботи на посаді вчителя, поглиблюють і закріплюють теоретичні знання і практичні навички за спеціальністю, набувають досвід організаційної та виховної роботи в колективі, уміння

працювати з фактичним матеріалом щодо діяльності школи й використовувати його для виконання кваліфікаційних завдань [6, с. 258-261]. Вона є одночасно і засобом, і процесом, і результатом суб'єктування професійної діяльності майбутнього вчителя.

Педагогічна практика студентів повинна організовуватись як досвід діяльності, що відображає психологічну структуру й зміст професійно-педагогічних умінь. Саме професійна сформованість майбутніх учителів, їх розвиток, а не проведення певної кількості заходів, становить основне призначення педагогічної практики.

Власне "організація" трактується як внутрішнє упорядкування, узгодженість взаємодії диференційованих та автономних часток цілого, детерміноване її побудовою; як сукупність процесів і дій, що ведуть до утворення й удосконалення взаємозв'язків між частками цілого; як об'єднання людей, які спільно реалізують певну програму й мету та діють на підставі відповідних процедур і правил [2].

Поняття "організація" використовується як у першому, так і в другому значенні – як процес і як результат цього процесу з метою відображення цілісного контуру еколого-педагогічної діяльності майбутнього вчителя біології. До цього слід додати, що його еколого-педагогічна діяльність, як і вся діяльність людини, визначається двома планами дій: внутрішнім і зовнішнім [7]. До внутрішнього входять ідеальні, проектні моделі майбутньої діяльності суб'єкта, до зовнішнього – непсихічні, матеріальні об'єкти природи й пізнання. У нашому випадку – це індивідуальна програма навчально-виробничої практики, стан природоохоронної діяльності в школі – проблеми навколишнього середовища, плани школи щодо участі школи в міських і районних заходах екологічного характеру, учасники навчально-виховної роботи тощо. Найважливішим є взаємозв'язок і єдність обох планів: зовнішній план – невід'ємна частка внутрішнього.

Практика – це спосіб упровадження теорії в життя. Організувати діяльність – це означає упорядкувати її в цілісну систему з чітко визначеними характеристиками, логічною структурою і процесом її реалізації. Логічна структура діяльності містить у собі наступні компоненти: суб'єкт, об'єкт, предмет, форми, засоби, методи діяльності, її результат [7]. Операційна структурна побудова діяльності складається з таких компонентів: мотив, мета, планування діяльності, переробка поточної інформації, дія, перевірка результатів і корекція дій.

В організації педагогічної практики можна виокремити загальні тенденції до її побудови й змісту: педагогічна практика розглядається як компонент загального змісту освіти, орієнтований на сучасні вимоги до педагогічної професії; провідною ланкою в педагогічній практиці є процес екстеріоризації знань з відповідною апробацією своїх здібностей і можливостей до педагогічної діяльності; педагогічна практика повинна готувати майбутніх учителів до входження в систему варіативної й диференційованої освіти, до відповідно швидкої адаптації й переходу від одного виду діяльності до іншого, з одного ступеня й рівня взаємовпливу на інший.

За умови раціональної організації та проведення педагогічної практики студентів процес становлення екологічної свідомості може бути позитивним, якісним та ефективним. Але для цього потрібна відповідна її організація, високий рівень забезпечення педагогічних умов та їхнє дотримання.

Основою побудови педагогічних умов є принципи цілісного педагогічного процесу. Узагалі поняття “принцип” походить від латинського слова “*principium*” – початок, основа. Принципи цілісного педагогічного процесу – це вихідні положення, керівні ідеї, нормативні вимоги, які визначають зміст, форми, методи, засоби й характер взаємодії в цілісному педагогічному процесі, маючи характер регулятивних для всього процесу загальних указівок, правил, норм. На думку А. Бойко, це найбільш загальні норми діяльності, котрі об’єктивно зумовлені суспільними потребами і є варіативно рухливими; це знання про цілі, сутність, зміст, структуру навчання, виражені у формі, що дає змогу застосовувати їх для реалізації норм практики [1, с. 63].

Спираючись на вищевикладене, ми будемо розглядати принципи як керівні положення, які лежать в основі змісту, організації та проведення педагогічної практики майбутніх учителів біології й виконання яких забезпечує надійний рівень формування екологічної свідомості студентів. Серед них можна визначити найбільш загальні, визнані в теорії й практиці екологічної освіти: взаємозв’язок глобального, регіонального й локального (краєзнавчого) рівнів екологічних проблем, міждисциплінарність, інтегративність, прогностичність, єдність інтелектуальних та емоційно-вольових виявлень особистості. Поряд із загальними принципами важливе значення для організації й проведення навчально-виробничої практики мають специфічні принципи:

спрямування навчально-виробничої практики на суб'єктний розвиток особистості майбутнього вчителя біології, цілепокладання, саморегуляція.

1. Взаємозв'язок глобального, регіонального й локального (краєзнавчого) рівнів екологічних проблем. Реалізація цього принципу сприяє формуванню широкого комплексного погляду на проблеми взаємодії людини із навколишнім середовищем і трудовою діяльністю. Це вимагає уведення до змісту освіти таких фактів, понять, закономірностей, які б дозволили зіставляти екологічні проблеми різного масштабу. Міркування виявляються формальними, якщо вони не можуть конкретизувати глобальні екологічні проблеми, так само як і узагальнити конкретні явища локального характеру до рівня національних і глобальних екологічних проблем. Важливо підвести до висновку про те, що виникнення багатьох екологічних проблем залежить від діяльності і вчинків кожної людини в тому місці, де вона живе й працює. Для нашого дослідження ці знання виступають свого роду мотивацією до дотримання екологічно доцільних обмежень в особистій еколого-професійній діяльності майбутніх учителів біології. Усе це відповідає розвиткові високого рівня якості екологічної свідомості в студентів природничих факультетів засобами навчально-виробничої практики.

2. Міждисциплінарний та інтегративний характер організації навчально-виробничої практики. Принцип інтегративності розуміється як єдність навколишнього світу, що становить нерозривний зв'язок усіх елементів, взаємозумовленість усіх процесів і явищ. Принцип міждисциплінарності тісно пов'язаний з принципом інтегративності. Їхня взаємодія визначається необхідністю розкрити цілісність навколишнього світу, зосередити увагу на наявності взаємозв'язків, що забезпечують його рівновагу й нормальне функціонування. Багатоаспектний характер навчально-виробничої практики вимагає використання комплексного підходу до розвитку екологічної свідомості в майбутніх учителів біології. Об'єктивною передумовою міждисциплінарного характеру є інтеграція наукових знань не лише з біології, а й з інших дисциплін, які інтегровані єдиним кінцевим результатом – гуманним вчинком особистості стосовно природи. При цьому біологія виступає основною предметною базою для розкриття провідних екологічних ідей, завдань, планів, проєктів гуманістичного та прикладного характерів. Процес педагогічної практики, що сфокусований на

розв'язанні проблем екологічного характеру, також сприяє об'єднанню заради досягнення єдиного кінцевого результату комунікативних, технологічних і практичних навичок студентів, їхніх особистісних якостей.

3. Принцип прогностичності – розглядається науковцями як важливе положення, в якому зосереджується увага на необхідності формування в студентській молоді вміння передбачати можливі наслідки діяльності, що пов'язані з перебудовою довкілля.

Еколого-професійна підготовка майбутніх учителів має на меті формування у свідомості студента нової тенденції у суспільній діяльності людей – повсякденної турботи кожного про збереження середовища не тільки для нашого життя, але й для майбутніх поколінь. Принцип прогностичності об'єктивно ставить перед процесом педагогічної практики майбутніх учителів біології завдання відображати в змісті своєї професійної діяльності природоспоживання і природовідновлення як дві сторони єдиного процесу взаємодії людини з природним середовищем. Принцип прогностичності орієнтує студентів на ознайомлення з варіантами перспективного стану навколишнього середовища, в якому їм жити, та передбачає розвиненість аналітичних здібностей студентів, оволодіння ними методами наукових досліджень (аналіз, синтез, сходження від абстрактного до конкретного і навпаки).

4. Принцип єдності інтелектуальних та емоційно-вольових проявів особистості. Цей принцип спрямований на різнобічну сформованість особистості студента в еколого-педагогічній діяльності, враховуючи всі сфери психіки: інтелектуальну, емоційну, вольову й діяльнісну. Поєднання інтелектуального і емоційного створює рівновагу в стосунках між людиною і навколишнім середовищем, забезпечує умови для екологічно виваженої поведінки в ній. Разом з тим сформованість інтелектуального й емоційного в особистості не гарантує її активної практичної природоохоронної діяльності. Для цього потрібно виявляти відповідні вольові зусилля, спонукати себе до діяльності, розвивати в собі потребу до її здійснення.

Для практики формування екологічної свідомості та суб'єктних якостей вольова поведінка студента надає змогу в майбутньому наполегливо діяти в плані екологічного самовиявлення, бути послідовним у розв'язанні екологічних проблем у межах професійної компетенції. Формування вольової сфери студента безпосередньо пов'язується зі сформованістю екологічно

відповідальних потреб, уміння підпорядковувати власні інтереси інтересам групи, а також усвідомлювати ціннісні характеристики мети своєї еколого-професійної діяльності.

5. Принцип спрямування педагогічної практики на суб'єкту сформованість особистості майбутнього вчителя біології. Логіка нашого дослідження спирається на уявленні про комплексне формування екологічної свідомості, яке можливе за умов комплексного використання принципів і технологій особистісно-зорієнтованої професійної підготовки майбутніх учителів. Оскільки природі становлення екологічної свідомості притаманна урівноваженість антропоцентричних, екоцентричних і природоцентричних уявлень особистості, з одного боку, а з іншого – комплексний підбір методів і технологій формування екологічної свідомості має гармонізувати з особливостями еколого-професійної діяльності майбутнього вчителя в умовах педагогічної практики, виконання обов'язків учителя біології та класного керівника. Тож очевидно, що комплексне формування екологічної свідомості можливе тільки на основі залучення механізмів формування особистості майбутнього вчителя біології як суб'єкта еколого-педагогічної діяльності, де задіяні внутрішні механізми саморозвитку й самореалізації. Це розширить діапазон формувальних можливостей процесу професійної підготовки майбутніх учителів і логічно завершить етап їхньої теоретичної підготовки.

6. Цілепокладання як взаємозв'язок надмети з конкретною метою. Цілепокладання – це фактор, що визначає і конкретизує всі елементи дидактичної системи. В особистісно-зорієнтованому навчанні цілепокладання виконує функції мотивування навчальної діяльності учнів, структурної стабілізації навчального процесу й діагностики результатів навчання. Рефлексивне ціннісне цілепокладання, у процесі якого вчитель реконструює прообраз “ідеального” педагогічного результату, спрямовується його ціннісними орієнтаціями, тією системою цінностей, яка розкриває зміст і спрямованість його діяльності, зорієнтованої на формування гуманістичної спрямованості учня [5]. Провідне місце в педагогічній взаємодії належить учителеві, який завдяки цілеспрямованості діяльності впорядковує ціннісні змісти учнів, збагачує і наповнює їхню свідомість ціннісними значеннями, формує у них ціннісне ставлення до соціальної дійсності, пронизаної протиріччями, людей і їхньої діяльності, до себе й результатів своєї діяльності.

У нашому дослідженні цілепокладання визначає структурну основу педагогічної технології формування екологічної свідомості в процесі педагогічної практики та критерії оцінки її ефективності. Поряд з цим, цілепокладання розглядається як особистісна функція студента, котра забезпечує процес побудови розумового образу майбутнього результату еколого-педагогічної діяльності, усвідомлення і суб'єктивного сприйняття цього образу, а також як регуляція власної діяльності. Майбутній учитель біології як суб'єкт еколого-професійної діяльності ставить перед собою мету та конкретні завдання навчально-виробничої практики, котрі сприяють його самовираженню, розвитку творчих здібностей, самостійності й відповідальності в розв'язанні запланованих заходів. Він постійно відшукує, формулює і перевизначає цілі навчально-виробничої практики, виходячи з особистісного ставлення до способів і видів еколого-педагогічної діяльності, планує свої вчинки за їхньою підпорядкованістю провідному надзавданню – формуванню відповідального, гуманного ставлення учнів до навколишнього середовища. Маючи духовне надзавдання, можна досягти наміченої мети.

7. Принцип саморегуляції. У вітчизняній психології обґрунтовано положення щодо процесу формування особистості, в якому виявляються тенденції збільшення ролі внутрішніх факторів й удосконалення механізмів саморегуляції. При цьому саморегуляція розглядається як специфічний вид діяльності суб'єкта, що має індивідуальну структуру і стиль, як система психологічних технологій, котра спрямована на формування професійної свідомості. Високий рівень сформованості саморегуляції у студентів природничих факультетів, який об'єктивно виявляється в тонкості, диференційованості й адекватності всіх свідомих інтелектуальних, емоційних, поведінкових реакцій, вчинків та ефективності еколого-професійної діяльності, дає підстави думати про наявність у них достатньо зрілого стану розвитку екологічної свідомості в цілому [8].

Ефективність педагогічної практики залежить від ступеня теоретичної розробки як загальних, так і специфічних форм, методів, прийомів практичного навчання студентів, від правильного добору принципів її організації. Педагогічна практика своє головне призначення реалізує в тому, що виступає значущим фактором особистісного зростання майбутнього вчителя. Вона має потужні можливості у впливі на розвиток екологічної самосвідомості

студента. Однак ці потенціали можуть залишитися лише потенціалами, якщо не дотримуватися вищесказаного.

Подальшого вивчення й розв'язання потребують питання створення авторської програми педагогічної практики студентів природничих факультетів; розробки механізмів створення екологічного середовища в різних типах навчальних закладів педагогічної спрямованості в процесі педагогічної практики; розробки й удосконалення діагностичних методик поетапного визначення рівня сформованості екологічної свідомості у ході педагогічної практики та ін.

З дослідженням цих питань пов'язується подальше вдосконалення якості екологічної підготовки майбутніх учителів в умовах природничих факультетів педагогічних університетів.

Список використаних джерел

1. Бойко А. Н. Единство теории и практики в подготовке учителя / А. Н.Бойко // Советская педагогика. – 1985. – № 1. – С. 63.
2. Большой Советский Энциклопедический словарь. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 1631 с.
3. Гагарин А. В. Воспитание природой. Некоторые аспекты гуманизации экологического образования и воспитание / А. В.Гагарин. – М.: Московский городской психолого-педагогический ин-т, 2000. – 191 с.
4. Державна програма “Учитель”, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.02. № 379 // Інформ. зб. Мін-ва освіти і науки України. – 2002. – № 10. – С. 4-32.
5. Леонтьев А. Н. Психология смысла / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
6. Негруца Н. А. Роль і місце практики в професійній освіті // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. праць / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. / Н. А. Негруца – К., Вінниця: ДОВ Вінниця, 2000. – С. 258-261.
7. Супрун Ю.О. Индекс уровня знаний / Ю.О.Супрун, Э. В.Труфанов // Профессионально-техническое образование. – 1997. – № 2. – С. 14-15.
8. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / Ирина Сергеевна Якиманская. – М.: Сентябрь, 1996. – 226 с.